

NIKO KRALJ

Arhitekt, oblikovalec in izumitelj

Osrednja osebnost slovenskega oblikovanja v drugi polovici 20. stoletja – arhitekt, oblikovalec, izumitelj in utemeljitelj slovenskega povojnega industrijskega oblikovanja, ki si je pridobil mednarodni ugled.

Njegov stol Rex je še vedno najznamenitejši industrijsko oblikovani izdelek iz Slovenije. Kra-

ljeva rojstna letnica je 1920, rexova pa 1953 in ta stol še vedno ustreza osnovnim parametrom industrijskega oblikovanja, pa tudi bistvenim ergonomskim parametrom; je med redkimi slovenskimi izdelki, ki so dobili mesto v zbirki oddelka za oblikovanje v newyorškem muzeju MoMA, Niko Kralj pa med redkimi slovenskimi oblikovalci, ki so že pri 35 letih dosegli svetovno slavo. Številna priznanja na mednarodnih natečajih in razstavah v tujini so mu prinesla vstopnico v krog uglednih strokovnjakov, ki so delovali pod pokroviteljstvom Združenih narodov v New Yorku. Kar dvakrat je bil izvedenec OZN za industrijski razvoj (Unido). V drugi polovici šestdesetih let so ga izbrali izmed 108 kandidatov, da je v okviru mednarodne tehnične pomoči 20 mesecev služboval na Inštitutu za oblikovanje v Tel Avivu in bil programski, proizvodni in likovni svetovalec v izraelskih industrijskih in obrtnih podjetjih. V tem času je tudi predaval na Akademiji za oblikovanje v Jeruzalemu.

Piše: Vesna Teržan

Foto: Borut Krajnc

Drugič so ga poklicali na pomoč leta 1988; takrat je bil izvedenec Unida v Freetownu v afriški republiki Sierra Leone. Kralj je poleg tega, da je bil izumitelj, ki je poznal industrijsko proizvodnjo, tudi profesor in je redno spremljal pomembnejše svetovne pohištvene sejme, bil je seznanjen z najnovejšimi dosežki pohištvene industrije in tehnologije. Pridobil si je Fordovo študentsko stipendijo (1963/64) in obiskal številne oblikovalske šole ter 25 ameriških univerz (ponudili so mu celo profesuro), srečal je vrsto pomembnih oblikovalcev in profesorjev, in če posežemo še slabih šest let nazaj, v leto 1957, je pol leta študijsko bival v Stockholmu in le malo je manjkalo, pa bi ostal na Švedskem, saj je tam načrtoval skupni oblikovalski biro s Švedom Olafom Piro in Fincem Ilmarjem Tapiovarro, a se je kljub temu vrnil v Slovenijo. Po vsem tem se seveda ne moremo čuditi, da je bil zanimiv za Unido.

Nekajkrat v življenju je bil Kralj pred časom, po svetovnem in domačem merjenju časa, in se je oddaljil (predvsem v Sloveniji) od utečenega načina proizvodnje in tudi mišljenja ljudi, ki so delali in njej. A najpogosteje je znal prepričati, da

Niko Kralj na svojem Rexu

Vsak je v svojem življenju vsaj pet minut sedel na katerem izmed 'kraljev'.

ve, kaj dela. Njegov najustvarjalnejši in najboljši čas je bil med letoma 1952 in 1960, ko je bil vodja razvoja in oblikovalske službe v tovarni pohištva Stol Kamnik. To je bil tudi čas, ko je skozi nekaj razvojnih stopenj razvil stol Rex, zanj oblikoval pet modelov in izpegljal približno 12 inačic, seveda pa je pri tem oblikoval še vrsto drugih sedežev v redni proizvodnji tovarne Stol. »Prav z rexom je želel Kralj domačemu trgu ponuditi kos pohištva, ki ni bil drag in ki bi si ga lahko privoščil vsak, a je bil hkrati kakovosten izdelek. Kralj je imel močno socialno noto, s svojimi izdelki je želel doseči čim več ljudi in v tem smislu je bil pravi industrijski oblikovalec. Motilo ga je, da takratni tržniki oziroma komercialisti izdelkom, ki so jih prodajali v tujino, niso znali postaviti konkurenčne cene. Zaradi podcenjevanja kakovosti in znanja so jih ponujali pod ceno,« analizira takratne razmere Barbara Predanova, teoretičarka oblikovanja in soavtorica razstave *Neznani znani oblikovalec*, ki so jo 15. decembra odprli v Muzeju arhitekture in oblikovanja (MAO) v Ljubljani. Predanova se čudi, kako v rexu niso prepoznali izdelka, ki bi na svetovnem trgu lahko konkuriral finskim in tudi italijanskim ali nemškimi oblikovalskimi izdelki. »Kralj je imel prav! Le zakaj naj bi imel enako kakovosten izdelek nižjo ceno zgolj zato, ker je prihajal iz Jugoslavije. S ceno, ki so jo postavili, niso pokrili niti osnovnih materialnih stroškov. Ponudili so ga na mednarodnem trgu, niso pa znali predstaviti zgodbe in ideje skupaj z blagovno znamko, z oblikovalčevim imenom, vse to bi lahko tržili in dosegli višjo ceno,« špela Šubic, kustodinja v muzeju MAO in soavtorica razstave, razlaga, kako takšno trženje pač ni bilo v skladu s socialistično ideologijo. »Pričanje nekdanjega uslužbenca tovarne Stol Kamnik je izrisalo, kakšne so bile takrat razmere – izvozili so na milijone izdelkov po zelo nizki ceni zgolj zato, da so pridobili devize, ki jih je potrebovala država. Ne glede na to, da bi lahko pridobili veliko več deviz z ustrežnejšo ceno, so jih plasirali na trg po nizki ceni le zato, da bi zagotovili vsaj neko količino deviz. Navsezadnje tovarne niso same vodile plasmajev na tuje trge, to je bilo v rokah države in državnih ustanov.«

Takšna je bila takratna stvarnost, a kljub temu se je povojna slovenska pohištvena industrija dobro razvijala in Kralj ima za to veliko zaslug, tudi zaradi bogatega raziskovalnega in inovativnega dela. Izumljal

in izboljševal je na različen način različnejših področjih, predvsem pri konstruiranju in racionalizaciji v proizvodnji. Industrijsko oblikovanje in inovatorsko delo je videl kot neločljiva partnerja, pri njem sta bili invencija in inovativna rešitev vedno del procesa pri nastajanju novega izdelka. Šubičeva meni, da sta bila v drugi polovici petdesetih let Kralj in Stol Kamnik v idealnem medsebojnem razmerju. »Kralj je imel razmeroma proste roke in skoraj nobenih omejitev in zdi se, da danes v Sloveniji verjetno ni oblikovalca, ki bi imel take možnosti.« Predanova dopolnjuje: »Kralj je močna osebnost, prepričljiv človek, ki je znal povedati, zakaj tako in zakaj ne drugače.« Prav njegov slogan, da je funkcionalni izdelek tudi lep, je bil ključen in Šubičeva pravi, da to potrjujejo tudi njegovi stoli – Rex, Stol 4455, Lupina ...

Razstava v muzeju MAO je razdeljena na tri dele – prvi del je osebni: Kraljeva korespondenca, potovanja, prikaz njegovega kozmopolitizma in sodelovanja z Unidom, drugi del je posvečen vsem njegovim stolom, tretji pa delu na inštitutu, eksperimentom, sistemskemu pohištvu in seveda pedagoškemu delu. Študij in priprava razstave sta prinesla tudi osebne zgodbe snovalcev razstave, saj prav njen naslov *Neznani znani oblikovalec* govori o tem, da so bili Kraljevi izdelki ves čas v naši bližini, v naših prostorih, a se jih nismo zavedali. Predanova opozarja na neizpodbitno dejstvo: »Kralj je gradil naše okolje, povsod, od vrtcev in šol do čakalnic v ambulantah, pisarniške opreme in seveda do naših domov, kjerkoli na območju Jugoslavije je bilo njegovo pohištvo. Vsak je v svojem življenju vsaj pet minut sedel na katerem izmed 'kraljev'. Tudi jaz. Med pripravami na razstavo sem neko popoldne listala prospekte in glej, naenkrat zagledam sliko majhnega stolčka – sandija z mizico – in vsa navdušena vzkliknem, saj na takšnem stolčku sem pa jaz rasla, to je bilo moje malo pohištvo! Torej nauk te anekdote je, da je bil Kralj ves čas okoli nas, a se tega sploh nismo zavedali.« Šubičeva dopolni: »Ni pomembno le to, da so bili njegovi izdelki povsod

okoli nas, ampak tudi to, da so zdržali vseh teh 50 let. Takrat ni bilo potrošniške miselnosti – naredimo slabo, da bodo morali kupci čez tri leta kupiti nov stol. Ne, ti stoli so ponekod še danes vsak dan v uporabi. Na primer – še vedno jih najdemo v nekaterih čakalnicah, četudi je na njih nalepka za odpis, a ker ni denarja za nove stole, so ti Kraljevi izdelki še vedno v rabi.« Kralj je do potankosti obvladal svoj metje, predvsem pa je pomembna njegova raziskovalna

žilica, razlaga Predanova: »Recimo, lesna zveza – ta stik, kako bo med seboj povezal elemente stola, to ga je vedno intrigiralo, ta prvina ga je blazno zanimala in kasneje na inštitutu, ko je začel eksperimentirati, se je ukvarjati z matico in jo do potankosti analiziral, razvijal, samo zato, da bi izboljšal spoj elementov.«

Kralj je leta 1960 zapustil tovarno Stol Kamnik in postal pre-

davatelj na FAGG-u, najprej na smeri B – študij oblikovanja, po odpravi smeri B pa je leta 1966 ustanovil inštitut, ki je imel pedagoško-raziskovalno poslanstvo, a temeljna ideja je bila tudi, da se povezuje z gospodarstvom. Kralju je to dobro uspelo, saj je bil med redkimi profesorji, ki so imeli konkretno izkušnjo z delom v proizvodnji. Obvladal je izdelavo pohištva in njegov inštitut je skupaj s študenti največ delal na tem področju, hkrati so tudi veliko eksperimentirali. Med zanimivejšimi eksperimenti je modusko oziroma sistemsko pohištvo. »To idejo sistemskega pohištva Futura je pokazal na Milanskem trienalu – iz osnovnih modulov je bilo mogoče sestaviti prav vse od omar, stola, mize ... do vaze in lstenca in celo do pregradnih sten. Glavna težava pa je bil spoj, ki ga je vztrajno razvijal. Na sejamskih predstavitvah ta spoj nikoli ni bil realiziran. Vedno so bili uporabljeni začasni imbus vijaki. Čeprav so bili vidni utori za ta posebni spoj, ki ga je razvijal, a žal nikoli udejanjil,« pripoveduje Šubičeva, kako je zaradi neposlušnega proizvajalca ta inovacija ostala nedorečena. Kralj je načrtoval, da bi sistemsko pohištvo naredili iz poliuretana v živih barvah. To je bil čas, ko je bila lesna industrija v krizi, hkrati pa so bili v modi plastični materiali. Predlagal je tudi inačico, oblečeno v furnir, ki je ustvarjal videz lesa. Namreč, v času, ko so Kraljevi sodobniki govorili, da je industrijsko oblikovanje preživeto, je on trdil, da ni! To je dokazoval prav s sistemskim pohištvom. Menil je, da če oblikuješ nekaj manjših elementov ali nekaj variacij industrijsko proizvedenih elementov, lahko postaviš v prostor najmanj deset ambientalnih različic in dobiš unikatnost v skladu z željami uporabnikov, skratka, nekaj

Razstava:

Niko Kralj: Neznani znani oblikovalec

Kraj: **Muzej za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani**

Kdaj: **do 4. marca 2012**

01

02

03

04

05

01. Stol Indijanček, eden izmed odvodov v projektiranju stola Rex, proizvodnja Stol Kamnik, 1953–1955, hrani MAO/foto: Domen Pal

02. Stol Mosquito, replika, Impakta, 2011, zasebna last, (prvi prototip stola je bil narejen leta 1953, toda nikoli ni prišel v redno proizvodnjo)/foto: Domen Pal

03. Stol Lupina, proizvodnja Stol Kamnik, 1955–1959, hrani MAO/foto: Domen Pal
 04. Stol 4455, proizvodnja Stol Kamnik, 1955, hrani MAO/foto: Domen Pal
 05. Šolski stol, proizvodnja Stol Kamnik, ok. 1955, hrani MAO/foto: Domen Pal

06

07

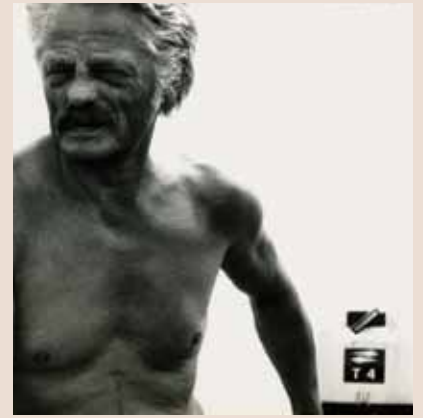
podobnega današnjemu pohištvu *custom-made*. Ta sistem je leta 1973 dobil nagrado na Milanskem trienalu. Sicer pa je Kralj prejel veliko nagrad, med drugimi leta 1962 Prešernovo nagrado, v letih 1975, 1977, 1984 Kidričovo nagrado za izume, leta 1980 je bil za izumiteljstvo odlikovan z redom dela z rdečo zastavo in že leta 1957 z redom dela z zlatim vencem za razvojno delo v industriji itd.

Razstava v Muzeju za arhitekturo je prvi obsežen retrospektivni pregled Kraljevega dela, njegove oblikovalske poti in vloge, ki jo je odigral pri razvoju oblikovalske stroke v sodobni Sloveniji. Iz bogate zbirke muzeja MAO bodo prvič na ogled

06. **Sistemska pohištvo Futura, 1973**/fotografija iz promocijskega prospekta, hrani MAO
07. **Sistem Javor-Postojna, Lesna industrija Pivka, 1977**/fotografija iz promocijskega prospekta

tudi njegovi arhivi, skice, fotografije, različni prototipi in končni izdelki: stoli Rex, Lupina, 4455, modularno sistemsko pohištvo Futura, Savinja, Javor in Konstrukta. Za namen razstave je podjetje Impakta Les, d. o. o., ponovno oživilo tudi stol Mosquito, ki ni bil nikoli v redni proizvodnji. ×

NIKO KRALJ

Kraljevo življenje je bilo dramatično, predvsem zaradi usode njegove družine, saj je edini član »Grebinarjev«, ki je preživel drugo svetovno vojno. Rodil se je v Zavrhu pri Trojanah leta 1920, oče Frančišek Kralj je bil mizar-ski mojster, kasneje tudi trojanski župan in predsednik gasilskega društva v Trojanah. Umrl je zgodaj, zato je Niko prekinil šolanje na klasični gimnaziji in pri komaj 16 letih prevzel očetovo obrtno delavnico, da bi skrbel za brate in sestre. Ob delu je študiral in končal realno gimnazijo. Prišla je druga svetovna vojna: brata so Nemci ustrelili leta 1942, mamo internirali v koncentracijsko taborišče Auschwitz, ker je skrivala ilegalce, 15-letna sestra Marinka se ni hotela ločiti od mame, tako da sta obe umrli v Auschwitzu, brat pa zaradi bolezni doma. Niko je poskušal mamo rešiti iz taborišča, a so zaradi tega tudi njega zaprli v Ankenstein in kasneje v Mauthausen. Leta 1945 je pobegnil v partizane. Po vojni je vpisal arhitekturo na Tehniški fakulteti v Ljubljani, diplomiral je pri Edu Mihevcu z nalogo Razvoj sedežnega pohištva skozi vse čase. Po diplomi se je na Mihevčevo priporočilo zaposlil v tovarni pohištva Stol Kamnik in tam vodil razvojni oddelek do leta 1960, ko je bil izvoljen za docenta in je začel predavati na FAGG-u, leta 1966 je postal izredni profesor in ustanovil inštitut. S pianistko Veroniko Zupanič se je poročil leta 1954, leta 1959 se jima je rodila hči Veronika, danes profesorica, doktorica fizike, ki se zaveda, da se je mati odpovedala karieri pianistke, da bi podprla možjevo dinamično mednarodno kariero. Težka zgodnja leta njegovega življenja so zarisala močno značajsko potezo borca, radovednega in iznajdljivega, prebrisanega in očarljivega avanturista, predvsem pa velikega izumitelja. Sedmega septembra letos je Niko Kralj dopolnil 91 let.